

FRIHET OG ROTLØSHET: MICHAEL KONUPEKS *RUTENIA*

Martin Humpál
Charles University, Prague
humpal@ff.cuni.cz

Abstract

Prague-born Michael Konupek emigrated to Norway in 1977 and became a recognized prose writer there. His novel *Rutenia* (Ruthenia) from 2013 is a sequel of sorts to his earlier novel *I sin tid* (1993, *At One Point*), which told the story of a Czech exile trying to cope with the reality of a new life in a foreign country – Norway. The main character and narrator of *Rutenia* is also a Czech exile living in Norway (arriving in 1975), and some of the characters from *I sin tid* also appear in this novel. This time, however, the story involves an even more manifold set of mutually clashing and intermingling cultures: apart from contrasting northern with central Europe, the novel also deals with the differences between Western Europe and the Soviet Union/Russia. The protagonist would love to forget his past, but he cannot help constantly thinking about his roots and the curious multicultural circumstances that had determined his fate. What plays a crucial role in his musings on his life is Ruthenia, a region in Eastern Europe where his mother, who moved to Prague in 1945, was born. Ruthenia has had many different names and its borders have shifted many times due to frequent struggles between various powers; for some time, it was even an autonomous part of Czechoslovakia. The 'country' of Ruthenia comes to reflect the main character's ambivalent feelings: it is both a real region from which it is best to escape and, at the same time, the promised land.

Keywords

Innvandrerlitteratur, migrantlitteratur, migrasjonslitteratur, multikulturalisme, kosmopolitisme, identitet, Michael Konupek, Rutenia, norsk litteratur

Michael Konupek er en av de mest anerkjente norske representantene for det man pleier å kalle "innvandrerlitteratur", eller "migrantlitteratur", eventuelt "migrasjonslitteratur" (se. f. eks. Kongslie, 2002 eller Sejersted, 2003). Han er født i Praha i 1948 og utvandret til Norge i 1977 etter å ha undertegnet protestdokumentet Charta 77. Siden har han bodd i Oslo, og han betrakter seg selv som en norsk, ikke tsjekkisk forfatter, blant annet fordi han har skrevet de aller fleste litterære tekstene sine på norsk (Konupek, 2014, vi). Men i sine verk tematiserer han ofte spørsmål som er knyttet til utvandrer- eller innvandreropplevelser. Han har publisert noveller, dikt, essays, reportasjer og oversettelser, men han er fremfor alt kjent som romanforfatter. De tidlige romanene hans *Böhmerland 600cc* (1987) og *I sin tid* (1993) ble godt mottatt i Norge. Men så tok det tjue år før Konupek ga ut sin tredje roman *Rutenia – en pinlig forelskelse*.

Kanskje lesere vil stusse over den merkelige tittelen *Rutenia* fordi den henviser til noen historiske fakta som er lite kjent i dag. Etter min mening har tittelen også symbolske betydninger, men før jeg kommer inn på dette, må jeg nevne et par ting om det historiske

Rutenia. Benevnelsen brukes nå og da om et østeuropeisk område som i dag enten *ligger i* eller *grenser til* flere land: Ukraina, Polen, Slovakia, Ungarn og Romania. Det som har preget denne regionen og som Konupek anvender kunstnerisk i romanen, er en langvarig ustabilitet: I det 20. århundre skiftet området ofte grenser. Egentlig het aldri regionen Rutenia, strengt tatt. Den har hatt flere forskjellige navn, noe romanens forteller gjør greie for som følger:

Jada, Rutenia finnes. Det heter vekselvis Karpato-Ukraina, Subkarpattia, Pidkarpatska Rus eller Zakarpatija, men det har tre-fire navn til, avhengig av hvem du spør. I mellomkrigsårene var landet en autonom del av Tsjekkoslovakia, med 725 357 innbyggere i 1930, hvorav 91 255 jøder. (69)

På et annet sted redegjør fortelleren for det språklige mangfoldet som var karakteristisk for regionen: På 1920-tallet dro "unge [tsjekkiske] idealister [...] til Rutenia og begynte plutselig å undervise i tsjekkisk, i tillegg til alle språkene man snakket der fra før, fem rutenske dialekter, ukrainsk, russisk, ungarsk, tysk, jiddisch, rumensk og polsk [...]" (86)

Rutenia var aldri en stat bortsett fra en ekstremt kort periode i 1939. Den 15. mars erklærte Karpato-Ukraina seg uavhengig, men den ungarske hæren angrep området allerede samme dag fordi Ungarn hadde blitt lovd den sørlige Rutenia av Hitler som et resultat av Münchenavtalen fra 1938. Det tok et par dager før ungarene annekterte hele regionen, derfor påstår noen offisielle kilder at staten eksisterte fra den 15. til den 18. mars, men strengt tatt varte den bare én dag mellom den 15. og 16., eller bare noen få timer, om man vil.¹ Fra 1945 av var området under Sovjetunionen, og Stalin forbød all bruk av ordet "rutenere", "Karpato-Rutenia" og lignende uttrykk (Magocsi, 1996, 31-32 og Magocsi, 2005, 475). Meningen var å utviske alle spor av rutensk identitet og nekte rutenere muligheten for å bli betraktet som en egen nasjonalitet med et eget språk. De skulle regnes som ukrainere, og rutensk, eller kanskje retttere kalt "rusinsk", som noen lingvister har betraktet som et selvstendig språk (Magocsi, 1996, 23), var offisielt bare en dialekt innen det ukrainske språket.

Med andre ord er det historiske Rutenia et problematisk begrep: Det er et land som både fantes i virkeligheten og aldri fantes, avhengig av ståstedet.² Dette er viktig å vite om man skal forstå de symbolske eller metaforiske aspektene ved ordet "Rutenia" i Konupeks roman.

Hovedpersonen og fortelleren er sønn av en tsjekkisk far og en rutensk mor. Han er født i 1946, vokste opp i Praha, og utvandret til Norge i 1975. Han heter Miroslav eller Mirek Klondáček, men han bruker kallenavnet Mike siden en nordmann dømte ham om til Mike Klondyke. Teksten skildrer både hans nåtidige liv i Oslo og hans tidligere liv i både Norge og

---

¹ Se f. eks. Pop, 2005b, 482: "[T]he term Carpatho-Ukraine as an official designation technically existed for only one day"; se også Pop, 2005a, 62: "As for the independence of Carpatho-Ukraine as a juridical fact, it lasted a mere 30 hours, from late in the evening of March 14 to the early morning of March 16, 1939."

² Den mest berømte personen av rutensk opprinnelse er sannsynligvis Andy Warhol. Han ble født i 1928, og hans rutenske foreldre flyttet til USA fra en liten bygd i Slovakia. En gang ble Warhol spurt om hvor han kom fra, og han sa: "I come from nowhere." Da den kanadiske professoren Paul Robert Magocsi ga ut en bok om rutenere i 2006, med undertittelen "An Illustrated History of Carpatho-Rusyns", ble han inspirert av Warhols utsagn til å velge uttrykket "The People from Nowhere" som hovedtittel.

Tsjekkoslovakia; den er også fylt med refleksjoner om det han vet om historien til moren og hennes rutenske familie. Egentlig tar ulike gamle historier og refleksjoner om fortiden mye større plass i romanen enn handlingsforløpet på nåtidsplanet. Plotet er faktisk ganske spinkelt: Mike, som nylig fylte 60 år – fortellingen er altså forankret i året 2006 –, er forelsket i en 25 år yngre finsk dame, men hun vet ikke om det. Hun jobber i en videobutikk og bor i samme gate i Oslo som fortelleren. Han har iaktatt henne i flere år og gjør seg gradvis klar til å be henne ut, men til slutt skjer det ikke, noe som har en uventet forklaring i romanens avslutning.

Romanen begynner slik: "Min mor erobret Praha den 10. mai 1945, ridende på en kamel." (7) Dette er nok en flott setning å begynne en roman med, den vekker umiddelbart leserens nysgjerrighet i forhold til hva som vil følge, den gir et hint om at teksten inneholder humor og ironi (det kan selvsagt ikke være tale om "erobring" i bokstavelig forstand), og samtidig antyder den at leseren sannsynligvis kan vente seg noen bisarre historier. Denne forventningen blir senere innfridd: Romanen er full av ganske underlige tildragelser. Men historien med kamelen bygger faktisk mer på historiske fakta enn man kanskje tror. Den røde armé brukte virkelig blant annet kameler til transport og andre formål, og det er et faktum at noen av dem kom hele veien til Tsjekkoslovakia i 1945 (Beevor & Vinogradova, 2006, 196, 272-273 og Jelínek, 1994, 625). Kamelen som fortellerens mor kom ridende på, var angivelig "rekvirert fra et sirkus eller en zoologisk hage på Krim". (65)

Detaljene om morens åtte måneder lange reise er mindre viktige enn de generelle omstendighetene. Hennes far, bjørnejeger Mykola, hadde sendt henne vestover for å beskytte henne mot den livsfarlige situasjonen i Rutenia. Grunnlaget for de uoversiktlige og potensielt farlige forholdene ble lagt allerede på 1920-tallet, da

de opprinnelige, uendelige østerriksk-ungarske jaktmarkene plutselig var blitt skåret opp i biter, rare, nye grenser ble tegnet på kartet, men ikke i terrenget, der dukket det bare opp noen ivrige, skyteglade grensevakter og smuglere, dessuten utrolig mange nye sjefer med helt nye stempler [...] (86-87).

Det virkelig tragiske kommer først når krigen bryter ut. At "de tre fetterne [Mikes mor] hadde vokst opp sammen med" (39), dør er kanskje ikke så forferdelig i og for seg i kontekst av en krig, som de ytterst meningsløse omstendighetene det skjer under:

[F]ra 1940 og utover hadde unge menn fra Rutenia omtrent ti forskjellige armeer og partisanbevegelser å velge mellom, min mors fettere havnet etter hvert i forskjellige hærer, de kjempet mot hverandre, byttet sider, deserterte, ble meldt savnet, ble etterlyst, utmerket seg i heroisk kamp, ble stilt for standrett, you name it, kulene fant dem til slutt, alle tre [...] (39)

Kvinner befant seg i en situasjon der risikoen for å bli voldtatt var særdeles høy:

[H]ver gang én eller annen hær dukket opp, løp [min mor og hennes mor] ut i skogen og bodde i en gamme; hvis soldatene kom litt plutselig, gjemte de seg under hestemøkkhaugen, i den lille, laftede kassen bjørnejegeren hadde bygget for

kvinnfolkene, i begynnelsen var det bare regulære hæravdelinger, de var ikke farlige, verken de ungarske eller tyske, men etter hvert dukket det opp stadig nye partisaner, desertørbander, røvere i stjålne uniformer [...] (126)

Det er altså ikke overraskende at bjørnejeger Mykola sendte sin datter Sulejka vekk. Han ba en av offiserne i den russiske hæren om å holde en vernende hånd over henne og bringe henne "lengst mulig vestover" (67). Praha egnert seg godt til dette formålet, for i 1938 hadde far og datter truffet to tsjekkiske studenter som turister i Rutenia, så de hadde deres adresser. I Praha giftet Sulejka seg med en av disse to tsjekkerne i 1945, men så kom det kommunistiske kuppet i 1948. I 1950 prøvde fortellerens far å gå over grensen til Vest-Tyskland, men han ble tatt og dømt til tvangsarbeid i urangruvene i 20 år. I gruvene fikk han lungekreft, ble løslatt i 1961 og døde to år senere. Moren jobbet i 30 år som ryddehjelp i en melkebar og levde ulykkelig og som en utstøtt til 1990:

[H]un kan egentlig ikke tsjekkisk, hun har vendt tilbake til den midttruteniske dialekten etter at far ble tatt på grensen i 1950 og fikk 20 år, mor rakk ikke å lære seg tsjekkisk, på melkebaren var det ingen som snakket med henne, hun var bare vaskehjelp, dessuten snakker ingen i Praha frivillig med partisaner eller russere forøvrig. (99)

Lille Mirek levde også som en utstøtt. Som sønn av en statens fiende ble han for eksempel trakassert av skolelærere.

Jeg har nevnt alle disse detaljene fordi det ellers kan være vanskelig om ikke umulig å forstå Mikes senere levemåte og hans forhold til Norge. Han sier selv at han fra sine barndomsdager har hatt et "ekstremt frihetsbehov resten av livet" (33). Før jeg kommer inn på hvordan dette arter seg, må jeg påpeke at Mikes kamerat Tom, en annen tsjekker som utvandret til Norge på 1970-tallet, også har dette ekstreme frihetsbehovet (33). Her er det på sin plass å nevne at Tom er hovedpersonen i Konupeks verk *I sin tid* og at han, sammen med noen andre personer, også dukker opp i *Rutenia* som faktisk kan betraktes som en løs fortsettelse på den foregående romanen.

I en artikkel om *I sin tid* (Humpál, 2008) har jeg konstatert at Tom *kan* sette pris på friheten han har funnet i Norge, men på samme tid stiller han seg ironisk til nordmennenes forhold til frihet. Han synes at nordmenn tar friheten altfor mye som en selvfølge og antyder at de egentlig ikke vet hva frihet innebærer. Det han mener, er at frihet ikke er en eksistensiell opplevelse for nordmenn, iallfall ikke for de fleste som vokste opp etter den annen verdenskrig. Mikes holding til Norge er akkurat det samme. Jeg skal illustrere dette med et par sitater. Hvis man tar i betraktning alle de tragiske hendelsene som påvirket Mikes og hans foreldres liv i øst- og sentraleuropeisk sammenheng, blir det mer forståelig hvorfor han sarkastisk kaller Norge "verdens beste barnehage" (132). I forhold til Øst- og Sentral-Europa er livet i Norge altfor lett, folk er bortskjemte, så det er heller ikke så overraskende at noen av Mikes setninger har en opprørt tone og skadefro innhold: "[H]va er Norge for noe? En drøm, tror jeg, noe som egentlig ikke burde vært mulig." (49) "[H]er i Norge [...] trenger [vi] absolutt ingenting, vi bør fratasing, vi bør utvises til Kasakhstan alle sammen [...]." (120) Den samme tanken forekommer en gang til i teksten:

[J]eg slo meg ned på McDonald's, [...], og der satt de, folk flest, snart gråt jeg nesten, de pratet, lo, spiste chips, drakk cola, stakkars, stakkars, stakkars mennesker, og som vanlig når jeg får lyst til å gråte på andre folks vegne, ble jeg glad samtidig, glad over å se all denne selvdrevne dumheten, og fortvilet igjen rett etterpå fordi de hadde det så bra, de bør jo omringes og utvises til Kasakhstan alle sammen, nå, øyeblikkelig, uten forvarsel [...]. (198-199)

Men en slik overspent holdning til Norges dagligdagse idyll er egentlig et av de mindre viktige aspektene ved Mikes "ekstreme frihetsbehov". Først og fremst synes dette behovet å ha påvirket hele hans levemåte. Etter at hans far var kommet tilbake fra arbeidsleiren, sa han flere viktige ting til sønnen sin. Setningene som Mike later til å huske best, er disse: "Kom deg vekk hvis du får sjansen. La dem ikke fange deg." (22) Med "dem" mente faren antakeligvis kommunistene, men Mike har utvidet betydningen av dette varselet og overført den til mange andre grupper mennesker og institusjoner, fra kvinner til ligningskontoret (37). Han påstår også eksplisitt: "[J]eg hele mitt liv har fulgt fars befaling om ikke å la meg fange" (215).

Hvem er da egentlig hovedpersonen og hva er hans holdning til livet? Det norske ordet som nok passer best er "dagdriver". Mesteparten av sin tid tilbringer Mike på forskjellige kafeer i Oslo, spesielt på Café Fiasco, eller "i badekaret eller på sofaen" (118). Han lever så billig som mulig for å unngå å ha en regelmessig jobb: Han bor i en "ett-roms med sovealkove" (91), og han spiser den billigste maten "med utgått dato" (116) og "det samme pålegget gjennom hele uken" (198). Inntil nylig hadde han ingen bankkonto (198), i stedet anbringer han penger i en banankasse under sengen (116). Han leser ikke ferske aviser (61, 152). Han har telefon, men bruker bare telefonsvarer – "jeg tar aldri telefonen når den ringer, jeg vil ikke fanges" (202-203). Han er glad for "ikke å ha satt barn til verden" (27) og for at "ingen av damene har klart å fange [ham]" (71) – et annet sted: "Jeg kunne eller burde hatt fire slike barn selv, hadde jeg våget å la meg fange." (54) Han innrømmer at han elsker "å gjøre ingenting" (161) og kaller sin instilling til livet for "strategisk latskap" (162); hans venn Tom kaller den "spartansk hedonisme" (118).

I forhold til Mikes bakgrunn og hans familiehistorie er det spesielt interessant hvordan han forklarer hvorfor han ikke har noen ambisjoner. Han sier det er sunt fordi "undertrykte ambisjoner forårsaker håravfall, tannverk, halsonde, [...] diverse ideologier m.m." (40) I sin fortelling klager han mange ganger på ideologier, spesielt i forbindelse med Hitler og Stalin som direkte eller indirekte har bestemt hans families og hans egen skjebne. Om han i det hele tatt har noe som kan kalles ambisjon, er det å leve som en helt anonym person. Han har "skrape[t] vekk navnet sitt fra dørskiltet" (27) og han snakker om "lykken ved å være usynlig" (82). Dette har han felles med sin bestevenn Jacek som han utvandret fra Tsjekkoslovakia sammen med. Jacek hadde en lignende flerkulturell bakgrunn. Han var fra "Polonezköy, også kjent som Adampol, polsk koloni ved Istanbul" (78). I løpet av sitt liv skaffet Jacek seg "fire statsborgerskap og norsk uføretrygd" (78) og "hadde oppnådd det store målet sitt, å dø anonymt" (75) – da han døde i 1999 i en bilulykke, greide ikke politiet å finne ut hvem han var, "erklærte ham for å være en illegal østeuropeer uten familie eller fortid" (192), og "han ligger i en grav uten navn" (184).

For å oppsummere alt dette, kan man kanskje si følgende. Selv om hovedpersonen har funnet

fred og frihet i Norge, kan han ikke glemme sitt tidlige liv i Tsjekkoslovakia og den grufulle skjebnen til sine foreldre og andre som led eller har lidd under krigskonflikter og i totalitære regimer. Hans personlige erfaring med ufrihet i Øst- og Sentral-Europa synes å ha fremkalt en ekstrem reaksjon i ham. Siden det å være ufri alltid innebærer tilhørighet til en eller annen gruppe eller et eller annet system, har han valgt å aldri tilhøre noen eller noe.

Et av hovedemnene i Konupek's roman er rotløshet. Ordet "Rutenia" virker i teksten blant annet som en metafor for den gamle verden hvor skiftende grenser ofte betydde skiftende lidelser. Denne traumatiske fortiden gjorde Mike rotløs, og han later til å ha opphøyet rotløshet til noe verdifullt, noe mennesker faktisk burde ønske seg for å unngå ulykke og tragiske skjebner. Det finnes imidlertid også en annen linje i romanen som egentlig motarbeider denne fordi hovedpersonen til en viss grad er spaltet. Mike er ikke i stand til å slutte å stadig tenke på sine foreldre og besteforeldre, og det ser ut til at han gjerne *vil* ha noen røtter og vende tilbake til dem. Det er flere elementer i romanen som røper at han lengter etter et land hvor han tror han hører til. Men samtidig har denne lengselen et utopisk preg. Han pleier ikke å tenke på å reise til Tsjekkia (107); det antydes i teksten at han ikke "savne[r] barndomshjemmet sitt" (223) i Praha. Landet han lengter til, men aldri har besøkt, er Rutenia. Han tenker ofte på hvor fint det hadde vært å bosette seg der ute i naturen, noe som understøttes av at han eier et dokument på at han har arvet "en nedlagt gård i Karpatene" (72): "[Jeg] har [...] dette papiret fra Det statlige ukrainske distriktkatasterarkivet i Mukaceve, om at jeg eier noen rutenske hustuffer" (70). Frem til et visst sted i romanen er det lett å tro at papiret er et offisielt dokument, men det viser seg at skrivelsen er falsk og ble laget som en spøk av to av Mikes kamerater. Det kommer også frem at Mike *vet* at papiret er falskt, men samtidig hevder han at det er "det mest verdifulle [han] eier" (187). Romanens tittel er altså i bunn og grunn tvetydig: Rutenia er paradoksalt nok både en region som det er best å rømme fra, og et idealsted, det forjettede land.³

Bibliografi

- Beevor, A. & Vinogradova, L. (red.). (2006). *A Writer at War: Vasily Grossman with the Red Army 1941-1945*. London: Pimlico.
- Humpál, M. (2008). Grenser i Michael Konupek's roman *I sin tid*. I C. Zilliacus (red.), *Gränser i nordisk litteratur. Borders in Nordic Literature* (s. 703-710). Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Jelínek, I. (1994). *Jablko se kouše*. Praha: Torst.
- Kongslie, I. (2002). Dei nye stemmene i norsk samtidslitteratur: Innvandrarlitteratur i Norge. *Norsk litterær årbok*, 174-190.
- Konupek, M. (2014). Píšu, když chytne vítr v zádech. I samtale med A. Bluma. *Interview, Literární noviny*, 5, vi-vii.
- Konupek, M. (2013). *Rutenia – en pinlig forelskelse*. Oslo: Bokvennen.
- Magocsi, P. R. (2006). *The People from Nowhere: An Illustrated History of Carpatho-Rusyns*. Uzhhorod: V. Padiak.
- Magocsi, P. R. (1996). The Rusyn Language Question Revisited. I P. R. Magocsi (red.), *A New*

---

³ The work on this article was supported by the European Regional Development Fund-Project "Creativity and Adaptability as Conditions of the Success of Europe in an Interrelated World" (No. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734).

- Slavic Language Is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia* (s. 19-47). East European Monographs, no. CDXXXIV. New York: Columbia University Press.
- Magocsi, P. R. (2005). Stalin, Iosif Vissarionovich. I P. R. Magocsi & I. Pop (red.), *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (s. 474-475). Revised and Expanded Edition. Toronto: University of Toronto Press.
- Pop, I. (2005a). Carpatho-Ukraine/Karpats'ka Ukraïna. I P. R. Magocsi & I. Pop (red.), *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (s. 60-63). Revised and Expanded Edition. Toronto: University of Toronto Press.
- Pop, I. (2005b). Subcarpathian Rus'/Podkarpats'ka Rus'. I P. R. Magocsi & I. Pop (red.), *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (s. 481-482). Revised and Expanded Edition. Toronto: University of Toronto Press.
- Sejersted, J. M. (2003). Norsk migrasjonslitteratur. *Norsk litterær årbok*, 80-100.

Biographical note

Martin Humpál is Professor of Scandinavian Literature at Charles University in Prague. He received his Ph.D. from the University of Texas at Austin. He has written the books *The Roots of Modernist Narrative: Knut Hamsun's Novels Hunger, Mysteries, and Pan* (Oslo: Solum Forlag, 1998) and *Moderní skandinávské literatury 1870-2000* [*Modern Scandinavian Literature 1870-2000*, in Czech, together with H. Kadečková and V. Parente-Čapková] (Prague: Karolinum, 2006, 2nd rev. ed. 2013). Otherwise he has published articles in various journals including *Edda*, *Norsk litterær årbok* and *Scandinavian Studies*.